

מאי שקדו?

הוד טויל

- א. מבוא
- ב. רעיון הטרחה בתקנת שקדו
- ג. תקנת שקדו כהשלמה לתקנת יום רביעי וטענת בתולים
- ד. סינתזה
- ה. סיכום

א. מבוא

בתחילת מסכת כתובות מופיעה המשנה:

בתולה נשאת ליום הרביעי, ואלמנה – ליום החמישי; שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות, ביום השני וביום החמישי, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין.

(כתובות ב, א)

המשנה קובעת שבתולה נישאת ביום רביעי, על מנת שיוכל הבעל להשכים לבית הדין למוחרת במקרה שיש לו טענת בתולים. הגמרא מתמודדת עם השאלה מדוע לא ניתן להינשא ביום ראשון, הרי גם אז ניתן להשכים לבית הדין ביום שני ולטעון טענת בתולים! להלן תשובת הגמרא:

אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו בתולה נשאת ליום הרביעי? שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין; ותינשא באחד בשבת, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין! שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי כונסה.

תשובת הגמרא היא שתקנת בנות ישראל (להלן: שקדו) דורשת שהחתן יטרח בצרכי סעודת החתונה במשך שלושה ימים לפני הנישואין. כדי שהחתן יוכל לטרוח שלושה ימים רצופים לפני החתונה, היא צריכה להיות דווקא ברביעי ולא בראשון.

לאחר מכן, הגמרא חוזרת ודנה בבסיס תקנת שקדו:

אמר רב שמואל בר יצחק: לא שנו אלא מתקנת עזרא ואילך, שאין בתי דינין קבועין אלא בשני ובחמישי, אבל קודם תקנת עזרא שבתי דינין קבועין בכל יום, אשה נשאת בכל יום. קודם תקנת עזרא מאי דהוה הוה! הכי קאמר: אי

איכא בתי דינין דקבועין האידינא כקודם תקנת עזרא, אשה נשאת בכל יום. הא בעינן שקדו! דטריח ליה.

(כתובות ג, א)

הגמרא מסיקה שאם בתי הדין יושבים בכל ימות השבוע, תקנת 'יום רביעי' בטלה מכיוון שסיבתה בטלה. ולכן, ניתן להינשא בכל ימות השבוע. במקרה זה, תקנת שקדו מקבלת צורה חדשה, בה החתן טורח לצרכי החתונה טרחה שאינה ממוסדת.

והנה, מצאנו שלטרחת הגבר בסעודה יש משמעות חוקית חזקה לא רק לגבי טענת בתולים:

איתמר אמר רב נחמן אמר שמואל משום רבי שמעון בן אלעזר: חכמים תקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתים, ולאמנה מנה, והם האמינוהו שאם אמר פתח פתוח מצאתי – נאמן. אם כן, מה הועילו חכמים בתקנתם? אמר רבא: חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה.

(כתובות י, א)

לפי רבי שמעון בן אלעזר, אם הבעל טוען את טענת 'פתח פתוח', כאשר החשש המובע הוא חשש זנות או מקח טעות, הוא נאמן לגרש אותה ללא כתובה. הסיבה לכך היא שאדם לא יטרח בסעודה טרחה ויפסיד אותה אחר כך בטענה שקרית. עולה שטרחת הסעודה ממוסדת בתקנת שקדו.

בשל העובדה שהמקורות לתקנת שקדו מגוונים למדי, קשה לעמוד על טבעה של התקנה, רעיונה וסיבותיה. מטרתו של מאמר זה היא לענות על השאלה מהי תקנת שקדו, מה הגורמים לה ומהו התוכן הרעיוני שלה. בנוסף, נשאף לספק תשובה לשאלה: מה עומד מאחורי תקנת חכמים זו?

מהגמרות השונות העוסקות בתקנה ומפירושי הראשונים עולות כמה תפיסות בנוגע לתקנה. הלמדנות הקלאסית הפרידה בין הגישות השונות. האחרונים שמסתמכים על גישה אחת לרוב אינם מתייחסים לגישה האחרת, וכן להפך. לדעתי, על מנת להבין את תקנת שקדו יש להתייחס לכל השיטות, כל אחת במקומה. רק על ידי ניתוח מעמיק של כל אחד ממאפייני התקנה, נוכל להבין את תקנת שקדו ואת מורכבותה, ולענות על השאלה: מאי שקדו?

ב. רעיון הטרחה בתקנת שקדו

ב.1. טרחת הממון

מרכז הדיון ברעיון הטרחה בתקנת שקדו יסב סביב הגמרא בדף ג, א, הדנה מה קורה לתקנת שקדו כאשר בתי הדין יושבים בכל יום, וסביב הגמרא בדף ה, א, הדנה בשאלת היחס בין הברכה לשקדו. לאחר מכן נצלול גם לראשונים ולאחרונים שעוסקים בשאלת רעיון הטרחה בתקנת שקדו ובשאלה על מה יש לטרוח.

הגמרא אומרת:

אמר רב שמואל בר יצחק: לא שנו אלא מתקנת עזרא ואילך, שאין בתי דינין קבועין אלא בשני ובחמישי, אבל קודם תקנת עזרא שבתי דינין קבועין בכל יום, אשה נשאת בכל יום. קודם תקנת עזרא מאי דהוה הוה! הכי קאמר: אי איכא בתי דינין דקבועין האידנא כקודם תקנת עזרא, אשה נשאת בכל יום. הא בעינן שקדו! דטריח ליה.

(כתובות ג, א)

הגמרא מסבירה שכאשר בתי הדין פועלים בכל ימות השבוע, עדיין יש קיום לרעיון פונדמנטלי כלשהו מתקנת שקדו, וקיום התקנה מתבטא בטרחה שטורח הבעל בסעודה. הטרחה אינה בהכרח ממוסדת, ולכן קשה, ממבט ראשוני בדברי הגמרא, לשים את האצבע על הגורם שאותו אנו מבודדים בתור רעיון הטרחה של תקנת שקדו. עם זאת, ברור שקיים יסוד כלשהו בתקנת שקדו שצריך להישאר לדורות, ואינו קשור קשר של קיום בזמני פעולת מערכת בתי הדין. זאת, מכיוון שהגמרא בעצמה ניסתה לברר מה עולה בגורל התקנה במצב כזה.

שיטה חשובה למדיי בהבנת גמרא זו היא שיטת הר"י מיגאש:

כתב ה"ר יוסף הלוי ז"ל ש"מ דהיכא דאמר חתן לא טרחנא ולא מידי וכניסנא לה בלא סעודה וקרובי כלה אמרי בסעודה כייפינן לי' עד דטרח ועביד סעודה כמנהג המדינה ולפי כבודו וכבודה ועולה עמו ואינה יורדת עמו דהא תקנת חכמים היא שקדו, ומעשים בכל יום לפני רבינו הגדול וכך היה מורה, אלו דבריו ז"ל.

(רמב"ן כתובות ג, א ד"ה והא בעינן שקדו דטריח לה)¹

דבריו של הר"י מיגאש יסודיים למדי בהבנת הרעיון מאחורי תקנת שקדו. הר"י מיגאש מסביר שהסטנדרטים של הסעודה צריכים להיות גבוהים. היא צריכה להיות סעודה במחיר המקובל והנורמלי במקום החתונה ובהתאם לבעל ולכלה, כאשר יש לחתן אופציה להעלות במחיר ההוצאות לסעודה, אך אין לו אופציה להוריד את המחיר מתחת למחיר המקובל והנורמלי. דבריו של הר"י מיגאש מצביעים על העיקרון הראשון שבתקנת שקדו, והוא טרחת הממון. הגמרא הדגישה את עניין טרחת הזמן בתקנה – יש לטרוח שלושה ימים לכבוד יצירת הסעודה, אך לא הדגישה במפורש את טרחת הממון. לשיטת הר"י מיגאש, יש לקרוא את הגמרא "והא בעינן שקדו דטריח לה" בתור "והא בעינן שקדו! דטריח לה

1. הדברים הללו מובאים אצל ראשונים ספרדים רבים בשם הר"י מיגאש, אך מובאים על ידי הרא"ש (א, ג) בשם רבינו אפרים וכך גם על ידי המהרש"ל לקמן.

טרחת ממון". הטרחה היא קודם כול כספית. השקעה כזאת מבטאת מחויבות של הבעל לאשתו והשקעה מוחשית בה. עד כדי כך, שבהמשך (י, א) הגמרא קובעת שלאחר השקעה זו, לחתן יש נאמנות שאין הוא משקר בטענת פתח פתוח: "חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה". תפקידו של הבעל הוא לפרנס את אשתו ולהיות לה מגן כלכלי, ולכן, הטרחה הכלכלית בסעודה היא אקורד פתיחה מושלם לחיי הנישואין.

את ההבנה הזו הרחיב המהרש"ל:

שקדו, פירוש, מיהרו חכמים ואימנו לתקן תקנת בנות ישראל, שיהא אדם טורח בסעודה שלשה ימים, ראשון ושני ושלישי, ואירי שלא הכין עצמו מקודם על הנשואין, כגון שכלו זמן הבתולה לאירוסין, דהיינו י"ב חודש, ביום א', ואז הוא הדרך להתחיל ולהכין לצורך הנשואין, אבל היכא שהכין עצמו מקודם, אין צריך ג' ימים.

(ים של שלמה, כתובות א, א)

המהרש"ל סובר שמטרת תקנת שקדו היא שהחתן יוציא ממון בסעודת הנישואין. בהמשך דבריו, הוא מביא גם את דברי הר"י מיגאש, אותם הבאנו לעיל. הוא מוסיף ומחדש שניתן לא לטרוח יום אחד לפני החתונה, כל עוד החתן כבר הכין את צרכי הנישואין. ולכן, מכיוון שחכמים חשו לכבודה של הכלה, תיקנו תקנה שבה הוצאות החתונה תהיינה על החתן.

המסקנה המעשית של המהרש"ל היא מהפכנית: בשל העובדה שמקור תקנת שקדו הוא בהטלת הוצאות החתונה על החתן, סובר המהרש"ל שרעיון טרחת הזמן הוא לא רלוונטי. כל עוד החתן הכין את ההוצאות במהלך שנת החתונה, הוא לא צריך לחזור ולטרוח גם בשלושת הימים הסמוכים לחתונה. המהרש"ל, אפוא, מבטל לגמרי את כל חשיבותה של טרחת הזמן, וסובר שהיא בסך הכול אמצעי לטרחת הממון.

ב.2. טרחת הזמן

למרות דברי המהרש"ל, ביסודו של דבר, התקנה קובעת שעל החתן לטרוח למשך זמן של שלושה ימים קודם החתונה. מתוך דברי הגמרא בדף ג, א, נעמוד על העניין שבטרחת הזמן בתקנת שקדו:

אי איכא בתי דינין דקבועין האידנא כקודם תקנת עזרא אשה נשאת בכל יום
הא בעינן שקדו! דטריח ליה.

(כתובות ג, א)

הגמרא קובעת שכשבתי הדין יושבים בכל יום, ניתן להתחתן בכל יום, וזאת בתנאי שהחתן טורח בסעודה, קודם ליום הנישואין.

רש"י כותב שם:

והא בעינן שקדו – שיהא טורח בסעודה שלשה ימים. **דטריח ליה** – אם טרח לפני השבת ותיקן צורכי סעודה כונסה באחד בשבת או בשני בשבת.

(רש"י כתובות ג, א ד"ה והא בעינן שקדו; ד"ה דטריח לה)

הרמב"ם בהלכותיו הולך בדרך זו גם כן:

ושאר הימים מותר לישא אשה בכל יום שירצה והוא שיטרח בסעודת נישואין שלשה ימים קודם [יום] הנישואין.

(רמב"ם אישות י, יד)

רש"י והרמב"ם סוברים שאף כאשר בתי הדין יושבים בכל יום, תקנת שקדו קובעת שהחתן צריך לטרוח בסעודה שלושה ימים לפניו. הימים אמנם לא חייבים להיות רצופים, אך טרחת החתן חייבת להימשך שלושה ימים. מדבריהם עולה החשיבות הגדולה בטרחת הזמן שבאה לידי ביטוי בתקנת שקדו. ההשקעה אינה רק כספית, אלא השקעה אמוציונאלית שבאה לידי ביטוי בטרחה למשך זמן. תקנת שקדו קובעת שבכל מקרה, על החתן להקצות זמן לא מבוטל למען סעודת החתונה. כך, הוא נכנס לחיי הנישואין בתודעה שיש לו לטרוח על מנת למלא את צרכיה האמוציונליים של אשתו, הדורשת קרבה, כבוד והשקעה בה, לאורך זמן.

בסופו של דבר, אין בין שני העקרונות שהצגנו כחלק מהתקנה סתירה. אפשר שהתקנה קובעת שעל החתן לטרוח טרחת ממון, ולצדה, גם טרחת זמן. אכן, המגיד משנה שילב בין דברי הר"י מיגאש לבין שיטת הרמב"ם שאף כאשר בתי הדין יושבים בכל יום יש לטרוח שלושה ימים:

פ"ק דכתובות מבואר בגמרא (ג) שאם יש בתי דינין קבועין בכל יום אשה נשאת בהם והוא דטריח ליה בסעודה כמ"ש רבינו ותקנת חכמים היא. וכתב הרב אבן מיגש ז"ל אם אמר חתן לא טרחנא אלא כניסנא בלא סעודה וקריבי כלה בעו דליעביד חתן סעודה כייפינן ליה עד דיעביד סעודה כפום מנהגם דחזי לדידה ולדידה דקי"ל עולה עמו ואינה יורדת.

(מגיד משנה אישות י, יד)

המגיד משנה מבאר שאף כאשר בתי הדין יושבים בכל יום, יש לטרוח בסעודה כמו שהסביר הרמב"ם, כלומר למשך זמן של שלושה ימים. בד בבד, הוא מביא את דברי הר"י מיגאש, שיש לחתן לטרוח טרחת ממון מינימלית.

ב.3. הטרחה כמאפשרת שמחה

עד כה, דנו בהשפעות הטרחה על החתן הטורח. הרמב"ן בחידושו מציג תכלית אחרת שאותה התקנה מבקשת למלא:

תמיה לי מילתא אמאי קתני בברייתא על תקנת בנות ישראל, תקנת בני ישראל נמי היא, ואיכא למימר כדי שלא יטריח בז' ימי המשתה בצרכי המשתה ולא ישמח עמה לפיכך שקדו על תקנתה שיהא הכל מזומן ויהא שמח עמה ז' הימים, כנ"ל.

(רמב"ן כתובות ב, א ד"ה האי דאמרינן ועכשיו ששנינו שקדו)

הרמב"ן רואה בטרחה דרך להביא לידי סעודה שמחה ומסודרת במשך שבעת ימי המשתה. הערך המרכזי של התקנה הוא ערך השמחה. כאשר הבעל הטרי והאישה הטרייה מקימים את ביתם, הם צריכים לשמוח על מנת ליצור מערכת נישואין טובה ויציבה. מבחינה זו, תקנת שקדו מקבילה למצוות 'ושמח את אשתו' (דברים כד, ה), הקובעת שעל האדם לשמוח עם אשתו בשנה הראשונה לנישואין². שתיהן משרתות אותה מטרה – התחלת חיי הנישואין 'ברגל ימין', תוך שמחה והנאה ממערכת היחסים. שלושת ימי הטרחה אינם רק מחווה יפה או השקעה אמוציונלית באישה, אלא הם אלו שגורמים לכך שהבעל הטרי יוכל להשקיע באשתו הטרייה במשך שבעת ימי המשתה. כלומר, הטרחה ממסדת את הצורך בהכנה שתיצור משתה ראוי ומכובד לאשתו. לפי הרמב"ן, תקנת שקדו היא ההתערבות של חכמים על מנת לתת לזוג הנשוי את הזמן שהוא צריך לגדול ולצמוח בצורה טובה שתמשך לאורך כל חיי הזוגיות שלהם^{3,4}.

לסיכום פרק זה, ניתן לראות בבירור עד כמה תקנת שקדו מייצגת את הרעיון, שיש להתחיל את חיי הנישואין בשמחה ובטרחה כספית ורגשית מצד החתן. עם זאת, יש לזכור את דברי הגמרא: "שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד

2. רמב"ם, ספר המצוות, עשה ריד; להרחבה ראה: הלכות מלכים ומלחמות ז, ז; שם, יא. דבר מעניין הוא ספר החינוך רואה את 'נקי יהיה לביתו' ואת 'ושמח את אשתו' כשתי מצוות שונות (תקפא, תקפב), וכפי שנראה להלן בהערה 4, בעל החינוך מדגיש את החשיבות של השמחה להצלחת חיי הנישואין.

3. רעיון זה, המדגיש את יסוד השמחה מופיע גם אצל תלמידי רבנו יונה. ראה שיטה מקובצת ג, א ד"ה טריח לה.

4. על מנת להתחקות אחרי רעיון הטרחה בתקנת שקדו, נעיין בפסוקי התורה על מנת למצוא שם הדים לרעיון שיש לטרוח עבור צרכי האישה בחיי הנישואין. נעשה זאת, מכיוון שלטענתנו תקנות חכמים מבוססות על רעיונות תורניים. בתורה חוזר ונשנה הרעיון שלגבר יש לספק את כל צרכיה של האישה, הרגשיים והחומריים. אך נראה שההקבלה הגדולה ביותר לתקנת שקדו היא מצוות הבעל לשמוח עם אשתו ולא לצאת מחוץ לביתו בשנה הראשונה לנישואין: "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבר עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח" (דברים כד, ה). החינוך (מצווה תקפב) אומר ששורש מצווה זו הוא לגרום לשמחה שתביא להבאת ילדים לעולם. לעומת זאת רבי מנחם הכבלי תופס שהמצווה היא דרך בה התורה נותנת מקום לרגשותיהם של בני הזוג (מובא בשו"ת חתם סופר (ד - אבן העזר ב, קנה). והרש"ר הירש והרקנאטי (על דברים כד, ה) תופסים את השמחה כערך שמביא לשלום הכלל ולחיבור בין כנסת ישראל לקב"ה. לאור ההקבלה, ניתן להציע שגם תקנת שקדו, באופן דומה, באה למלא תכליות אלו.

בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי כונסה". בפשטות, הגמרא מראה שיש חשיבות מובנית לזמן הנישואין ביום רביעי כחלק מתקנת שקדו. לכן, נראה שתקנת שקדו לא רק ממלאת תכליות מסוימות כשלעצמה. אלא, הקישור בין התקנה לתקנת 'יום רביעי' מראה בכירור שיש גם פן משפטי חשוב בתקנת שקדו, ועל כך בפרק הבא.

ג. תקנת שקדו כהשלמה לתקנת יום רביעי וטענת בתולים

לפני שנדון בתקנת שקדו בהקשר למנגנון המשפטי של טענת הבתולים ותקנת יום רביעי, ניתן מבוא בנושא. הגמרא (ב, א), כזכור, מסבירה שיש לקיים את הנישואין אך ורק ביום רביעי, כדי שאם תהיה לחתן טענת בתולים, הוא יוכל לטעון אותה למוחרת בבית הדין. סיבות רבות נזכרו לכך, והראשונה שנדון בה היא שיטת רש"י:

לכך תקנו שתנשא ברביעי שאם היה לו טענת בתולים ישכים לבית דין בעוד כעסו עליו [ואם יש שהות בינתיים יש לחוש] שמא יתפייס ותתקורר דעתו ויקיימנה ושמא היא זינתה תחתיו ונאסרה עליו כדילפינן (סוטה דף כח) מונסתררה והיא נטמאה ומתוך דין יתברר הדבר כשיצא הקול שמא יבואו עדים.

(רש"י כתובות ב, א ד"ה בשני ובחמישי)

רש"י מסביר שטעם התקנה הוא שאם הבעל לא יטען טענה מיידית יש לחשוש להתקררות דעתו. מציאות זו תגרום לו לא לתבוע את אשתו לדין תורה ולהישאר איתה אף על פי שיש ספק שמא זינתה תחתיו ונאסרה עליו. שיטת רש"י הפכה לשיטה מקובלת שנידונה על ידי רבים.

שיטה שנוגדת את דברי רש"י היא שיטת ר"י הלבן:

לכך תקינו שתינשא בד' שאם לא יערער למחר שעולה חמתו אם היה כך ויערער לאחר זמן בידוע ודאי מחמת קטטה שנעשה בינו לבינה לאחר כך אומ' ולא נחוש לדבריו לאחר כך אף לשוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, הואיל ולא עירער בשעת חימה הודה שאין בה דופי ושוב אין בדבריו ממש, אבל אם היינו משיאים אותה בשאר ימים הואיל ואיכא איקרורי דעתא שיש לומר דהא דלא עירער דהא נתקררה דעתו ורצה לחפות עליה, הלכך מפני שעירער נאסור אותה עליו וגם נפסידה כתובתה מטע' דאין אדם טורח בסעודה ומפסידה, הילכך תקנתא דידה שתינשא ברביעי, וזו התקנה שהיא חשובה שלא תפסיד כתובתה [...]

(תוספות ר"י הלבן, לונדון תשי"ד, עמוד א)

ר"י הלבן סובר שהפך מרש"י. לדעתו, תקנת יום רביעי נתקנה לטובת האישה. מהלכו הוא כדלהלן: אילו בתי הדין לא היו פועלים למוחרת הנישואין, הכלה הייתה יכולה לפייס את

החתן במידה ואכן לא הייתה בתולה. במקרה הזה, טענת הבעל הייתה יכולה לצוץ מעל פני השטח בזמן ריב, ומבחינה משפטית הדיינים יהיו חייבים לקבל אותה. זאת, מכיוון שהוא יכול לטעון שלא בא עד כה כי רצה לחפות עליה, אף על פי שכבר ידע שהיא אסורה עליו. אולם, כאשר לחתן יש חלון זמן מוקצב מיד אחרי הנישואין להתלונן בבית הדין, לא קיים מצב שבו יכול לבוא בתאריך אחר לטעון טענת בתולים ולהיחשב מהימן.

כאמור, המנגנון המשפטי של תקנת יום רביעי מקנה לבעל חלון הזדמנות מיוחד שבו יוכל לטעון טענת בתולים, כאשר לאחר מכן אינו מהימן. על כן, תקנת שקדו היא חלק חשוב ביותר בפעילות המנגנון: אם הטעם לקביעת יום החתונה הוא בשל ימי פעילות בתי הדין, אזי היה אפשר להתחתן גם ביום ראשון. אכן, לפי הגמרא (ב, א), הסיבה הראשונית לפסילת אפשרות זו היא תקנת שקדו. לאחר שהסברנו את היסוד לתקנת יום רביעי, נתחיל את הדיון בדברי הראשונים הסוברים שתקנת שקדו נתקנה בהתאם לתקנת יום רביעי.

הגמרא בהמשך אומרת:

איתמר אמר רב נחמן אמר שמואל משום רבי שמעון בן אלעזר: חכמים תקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתים, ולא למנה מנה, והם האמינוהו שאם אמר פתח פתוח מצאתי – נאמן. א"כ, מה הועילו חכמים בתקנתם? אמר רבא: חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה.

(כתובות י, א)

הגמרא מסבירה שהנאמנות של הבעל לטעון טענת 'פתח פתוח' נקבעה בזמן שחכמים תיקנו את מתן הכתובה. השאלה המתבקשת היא איך נדע שהנאמנות לטענת 'פתח פתוח' לא תהווה מתכון להונאות חוזרות ומתמשכות מצד בעלים שרוצים לגרש נשותיהם ללא כתובה בשל סיבות אחרות? רבא מסביר שיש חזקה שאדם לא טורח בסעודת החתונה לריק. הטרחה בסעודה, אפוא, פוטרת את החתן מחוסר מהימנות במשפט, ומטה את המאזן המשפטי לטובתו. במקום שהוא יצטרך לספק הוכחה לטענתו, כרגע הוא נחשב כמהימן מכיוון שאם היה רוצה להונות את הכלה, זה היה צעד גרוע מבחינה כלכלית, ולכן, סביר להניח שלא יעשה זאת.

על בסיס גמרא זו, הריטב"א סובר שתקנת שקדו היא ענף של תקנת יום רביעי, ועל שיטתו נסמכו רבים מהאחרונים. להלן דבריו:

שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה. פירוש ויש בזה תקנת בנות ישראל שלא יעליל עליה בטענת בתולים, שאין אדם טורח בסעודה כל כך בכדי.

(ריטב"א כתובות ב, א ד"ה שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל)

רוב הראשונים ראו את היחס בין טרחת הסעודה למהימנות הבעל בטענתו בתור תוצאה של תהליך ולא בתור כוונת התהליך. במילים אחרות, מכיוון שהחתן כבר טורח בסעודה, יש לתת לו מהימנות בשל טרחתו⁵. הריטב"א, לעומתם, הופך את סדר הדברים ומוציא את הגמרא מפשרה. הוא סובר שמהימנות החתן היא הסיבה לקביעת טרחת הסעודה. כלומר, כדי שהחתן יהיה מהימן, יש לתקן שיטרח בסעודה. לפי שיטה זו, חז"ל תקנו את תקנת שקדו כדי שהבעל לא יעליל על אשתו עלילות שווא בדמותה של טענת בתולים, בשל העובדה שאף אדם לא טורח בסעודה במידה גדולה על מנת להפסיד אותה אחר כך בכוונה. כך, הריטב"א מוצא קשר ישיר בין תקנת שקדו לבין תקנת יום הרביעי, כאשר השנייה היא הבסיס לראשונה.

כך גם מתרץ את היעלמות תקנת שקדו מדברי המשנה:

[...] וא"ת ולמה ליה למימר ועכשיו ששנינו שקדו דלא נתפרש במתניתין [...] נראה לי דבמתניתין איכא רמיזא קצת מדקתני שאם היה לו טענת בתולים דמשמע אם היתה לו טענת בתולים אמיתית דקים ליה ולא לימא בדדמי, והיינו ודאי כשטרח בסעודה ג' ימים.

(ריטב"א כתובות ב, א ד"ה ועכשיו ששנינו שקדו)

הריטב"א מקשה למה הגמרא אומרת ששנינו שקדו, כאשר התקנה לא מוזכרת במשנה. הוא מתרץ שיש לדבר רמז במשנה, בלשון "אם היה לו טענת בתולים" שממנה משמע שיש לו טענת בתולים אמיתית ומהימנה, שנובעת מטרחתו שלושה ימים קודם לנישואין.

שיטת הריטב"א לא קיבלה מקום של יחס עודף בין הראשונים. אולם, מן האחרונים היו רבים שקיבלו את דבריו, או לכל הפחות קיבלו חלקית את טעמו. ננסה להתחקות אחר דבריהם, ונתרכז בדבריהם של המהר"ם שיף והחת"ם סופר:

מתחלה לא היו מתקנין רבנן שקדו אי לא שהוצרכו ליחד יום משום טענת בתולים אבל השתא לבתר דתקיננו משום שקדו התקנה קיימא אף היכא דלא שייך משום טענת בתולים.

(מהר"ם שיף כתובות ג, א ד"ה בהא דלא תנן במתני' טעמא דאלמנה)

המהר"ם שיף סובר שמקורה של תקנת שקדו היא בתקנת יום רביעי. לדעתו, כל הדיון של הגמרא בדף ג, א על קיומה של תקנת שקדו בזמן שבת הידיון יושבים בכל יום התקיים רק מכיוון שאין לבטל את תקנת חכמים אחרי שנתקנה. לטענתו, הדיון על יישום תקנת שקדו כאשר בתי הדיון יושבים בכל יום לא מעיד על כך שלתקנה יש שורש במציאות שבה בתי

5. ראה למשל: רש"י כתובות י, א ד"ה חזקה אין אדם טורח בסעודה; תוספות כתובות י, א ד"ה חזקה אין אדם טורח; רא"ש כתובות א, יח.

הדין יושבים בכל יום. לפיו, כל העניין של "דטריח ליה" בא לפטור את האדם מחובת התקנה שטעמה בטל לשיטתו.

שיטה מתונה יותר היא שיטת החתם סופר:

נישאת ליום הרביעי – הא דלא קתני נושאיין את הבתולה עתו"ס גם הא דלא קתני ביום הרביעי משום דתנא לא קאי ביום הנישואין אלא אמר שיכין לה צרכי נישואין וסעודה שתהי' ראוי' להנשא לכשיגיע יום הרביעי, ואמר נישאית לומר תקנתה דידה וטובתה היא שלא ימהר להוציא לעז עליה דלא יטרח בסעודה ויפסידה ולא נבוא לטעות לומר תקנתא דידי' היא שיהי' נאמן משום חזקת אין אדם טורח כו' דליתא אלא לטובתה שלא ימהר להוציא דבר רע עלי'.

(חת"ם סופר כתובות ב, א ד"ה נישאת)

החת"ם סופר מדייק מכך שהמשנה משתמשת בלשון "נישאת" המוסבת על האישה, ובלשון "ליום הרביעי" ולא "ביום הרביעי", כדי להדגיש שההכנות לקראת החתונה – תקנת שקדו, הן לטובת האישה, כדי שלא יעליל עליה בעלה בטענת הבתולים. עם זאת, הוא סובר שגם כאשר אין את תקנת יום רביעי, עדיין יש רלוונטיות לתקנת שקדו:

אמנם הכא דמיירי שב"ד קבועי' בכל יום [...] א"כ אין כאן שקדו רק משום כבודה בעלמא לזה מהני טריח לי' וק"ל.

(חת"ם סופר כתובות ב, א ד"ה אבל)

הרלוונטיות הנ"ל מוצגת במילים "דטריח ליה". אף על פי שסיבת תיקון תקנת שקדו היא כחלק מהמנגנון המשפטי של תקנת יום רביעי, עדיין יש לה קיום עצמאי משום כבודה של הכלה.

בעוד שהמהר"ם שיף סובר שלתקנת שקדו אין ערך אמיתי ללא תקנת יום רביעי, החת"ם סופר סובר שלתקנת שקדו עדיין יש ערך, והוא כבודה של הכלה.

נימוק נוסף לקשר שבין תקנת שקדו במתכונתה הנוכחית לבין המנגנון המשפטי של תקנת יום רביעי וטענת בתולים, יכול להימצא בדברי הר"ן:

עוד נראה דמשום שקדו וברכה לא הוו מתקני רבנן לעכו"בי מצוה דנישואין אלא משום טענת בתולים דמילתא דאיסורא הוא הוצרכו ליחד לבתולה ימים וכיון שהוצרכו ליחד לבתולה רביעי דמעלי טפי מאחד בשבת משום שקדו וברכה.

(ר"ן על הרי"ף כתובות א, א ד"ה בשני ובחמישי)

הר"ן הולך בשיטת הרמב"ם שסובר שיש מצוות עשה להתחתן⁶. אם נקבל את נקודת ההנחה שאכן יש מצוות עשה להתחתן, הר"ן סובר שחכמים לא היו מעכבים את קיום מצווה זאת בשביל תקנת שקדו. אולם, חכמים היו מעכבים את מצוות הנישואין כדי להעמיד מנגנון משפטי ברור לטענת הבתולים. יוצא מכך, שהסיבה היחידה שחכמים יקבעו יום לחתונה בעקבות תקנת שקדו היא ששתיהן נקבעו לפי הצרכים של טענת הבתולים ותקנת יום רביעי. עם זאת, יש לציין שהר"ן לא קיבל את שיטת הריטב"א, והוא סובר שיש חשיבות לטרחת כשלעצמה⁷.

לסיכום הפרק הזה, ניתן לראות שיש קשר בין תקנת שקדו לבין תקנת יום רביעי. כל המיסוד של התקנה, כפי שמתואר בגמרא, יכול לקבל הסבר על ידי קישורו למנגנונים השונים של תקנת יום רביעי. עצם הטרחת בשלושת הימים הראשונים של השבוע ועצם עובדת קביעת זמן לטרחת מראה שתקנת שקדו היא חלק משמעותי מתקנת יום רביעי. הטרחת, כמובן, נצרכת כדי שהבעל החדש לא יעליל על אשתו הטרייה עלילות על מנת להוציא ממנה כסף, משום שלאחר התקנה, הוא מפסיד כסף בסעודה.

ד. סינתזה

לאחר הדיון בתקנת שקדו, הגענו לשתי מסקנות:

(1) תקנת שקדו מבוססת על רעיון טרחת. רעיון זה בא לידי ביטוי בשני מישורים: טרחת הזמן וטרחת הממון. טרחת הזמן מתבטאת בכך שיש לטרוח שלושה ימים לצרכי הסעודה. רעיון זה מבטא את העובדה שיש לחתן להשקיע מזמנו על מנת לספק את צרכיה של אשתו. טרחת הממון מתבטאת בעובדה שיש לחתן לטרוח עד שהסעודה תעמוד בסטנדרטים מסוימים של איכות – "כפי מנהג המקום" כפי שהר"י מיגאש מציין.

(2) תקנת שקדו היא ענף של תקנת יום רביעי. כאשר תקנת שקדו מוזכרת בגמרא, מוזכרים גם הימים שבהם החתן צריך לטרוח בסעודת החתונה. תקנת שקדו נותנת מהימנות מסוימת לחתן בזמן הקצר של ההזדמנות שהציבה תקנת יום רביעי, מה שמראה על כך שהתקנה פועלת בסנכרון מושלם עם תקנת יום רביעי.

הלמדנות הקלאסית הפרידה בין הגישות. וכפי שהבאנו בהתחלה, במאמר זה, ננסה לחבר ביניהן. לדעתי, ניתן להבין את תקנת שקדו רק על ידי סינתזה בין שתי הגישות. זאת, מהסיבה שלא ניתן להתעלם מאף אחת מהגישות שהצגנו. שתיהן מבוססות ושתיהן

6. רמב"ם, ספר המצוות עשה ריג; אישות א, א. הרא"ש (כתובות א, יב), סובר שהנישואין אינם מצוות עשה והם 'רק' מכשירים את מצוות עשה של 'פרו ורבו'.

7. בדף א, ב ד"ה והוא דטריח לה, הר"ן מביא את שיטת הר"י מיגאש כאוטוריטה.

מציגות עקרונות שמעוגנים גם בלשון הגמרא. על מנת לעשות את הסינתזה, נתחיל בהתייחסות לשיטה מקובצת שבדרך כזו או אחרת עשה סינתזה בין שתי הגישות. לאחר מכן, על ידי בחינה של דברי הגמרא, ננסה לצייר רצף של התפתחות תקנת שקדו.

השיטה מקובצת סובר שתקנת שקדו היא שילוב של שני העקרונות:

וכי פריך תלמודא הא בעינן שקדו משמע לכאורה דממאי דאמרינן לבתר דתקן עזרא קא פריך דהא אמרינן לעיל דלהכי קאמר לשון שקדו לומר דכשתקנו ימים לבתולה משום טענת בתולים עיינו היטב על תקנת בנות ישראל שלא תצא להן תקלה מחמת תקנתייהו ולכך תקנו שיהא טורח בסעודה ג' ימים וחזקה שאין אדם טורח בסעודה ומפסידה.

(שיטה מקובצת כתובות ג, א ד"ה הא בעינן שקדו)

השיטה מקובצת סובר שתקנת שקדו היא תקנה קדומה שהייתה קיימת גם כאשר בתי הדין ישבו בכל ימות השבוע. כאשר תיקנו את תקנת יום רביעי משום טענת בתולים, התאימו את תקנת שקדו למצב החדש ודאגו שבנות ישראל לא תקופחנה בגלל התקנה החדשה. לפי השיטה מקובצת, רעיון הטרחה הוא לא רק בגדר רעיון, אלא תקנה העומדת בפני עצמה, ואילו מיסוד תקנת שקדו כענף נוסף של תקנת יום רביעי הוא רק התאמה מאוחרת למצב החדש. החיבור בין תקנת שקדו המקורית ובין תקנת יום רביעי נועד על מנת למנוע מצב שבו הבעל מעליל על אשתו טענת שקר. תקנת שקדו, אפוא, בצורתה החדשה, מנוצלת על ידי חכמים בדרך שתמנע את העוול לאישה. נשתמש בדברים אלה להלן.

לדעתי, יש לחלק את תוכן תקנת שקדו לשלושה חלקים: (1) "שהיא טורח בסעודה", (2) "שלושה ימים", (3) "אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת ורביעי כונסה". על מנת לבסס הנחה זו, ננתח את שלושת החלקים על פי דברי הגמרא.

הטרחה שעליה בנויה תקנת שקדו מופיעה בצורתה הטהורה ביותר בדף ג, א. לשם הניתוח נציג את הגמרא שם פעם נוספת:

אמר רב שמואל בר יצחק: לא שנו אלא מתקנת עזרא ואילך, שאין בתי דינין קבועין אלא בשני ובחמישי, אבל קודם תקנת עזרא שבתי דינין קבועין בכל יום, אשה נשאת בכל יום. קודם תקנת עזרא מאי דהוה הוה! הכי קאמר: אי איכא בתי דינין דקבועין האידנא כקודם תקנת עזרא, אשה נשאת בכל יום. הא בעינן שקדו! דטריח ליה.

(כתובות ג, א)

רב שמואל בר יצחק מציג שאלה היסטורית שמעמידה את תקנת שקדו במבחן זהות: כאשר ניתן להתחתן בכל יום, מה נשאר מתקנת שקדו? הזמנים המדויקים של הטרחה לא נשארים, אך איזו טרחה נשארת? טרחת הממון, טרחת הזמן או שתיהן? תשובתה של

הגמרא היא "דטריח לה". רש"י (ד"ה והא בעינן שקדו) סבור שהטרחא המדוברת כאן היא טרחת זמן, וזוהי הטרחא שהתקנה דורשת. נראה שהראיות לשיטת רש"י הן חזקות: הגמרא, כפי שראינו, אינה מעוניינת להעמיד את ההיסטוריה בבית דינה של ההלכה, אלא מעוניינת לענות על השאלה מה עושים בעניין תקנת שקדו כאשר בתי הדין פועלים בכל ימות השבוע. לכן, ה'שקדו' שמבקשת הגמרא הוא שקדו שדורש טרחת זמן של שלושה ימים, כפי שמופיע בניסוח התקנה.

אולם, לפי לשון הגמרא, הטרחא שעליה מדובר היא טרחת ממון לא ממוסדת. המונח "דטריח לה" לא נראה כנושא משמעות מיוחדת המסתתרת מאחורי מילותיה של הגמרא. הטרחא כאן היא טרחא שצריכה להיות מופנית כלפי הכלה, ללא כל מיסוד חוקי והגבלות. לעניות דעתנו יש לבחירה במילים הכלליות "דטריח לה" משמעות שמגלה את יסודה של תקנת שקדו. בשל כך נעיין מחדש בדברי הר"י מיגאש, אותם הביא הרמב"ן:

כתב ה"ר יוסף הלוי ז"ל ש"מ דהיכא דאמר חתן לא טרחנא ולא מידי וכניסנא לה בלא סעודה וקרובי כלה אמרי בסעודה כייפינן לי' עד דטרח ועביד סעודה כמנהג המדינה ולפי כבודו וכבודה ועולה עמו ואינה יורדת עמו דהא תקנת חכמים היא שקדו, ומעשים בכל יום לפני רבינו הגדול וכך היה מורה, אלו דבריו ז"ל.

(רמב"ן כתובות ג, א ד"ה והא בעינן)

הרמב"ן כותב מיד אחר כך "והדין דין אמת אלא שאין זו ראייה". הסיבה לכך היא שהר"י מיגאש לא מוסר כאן דברי הלכה, אלא תיעוד מבית דינו של הרי"ף. הר"י מיגאש מתעד כאן דיון שלם בבית הדין. המקרה מתאר מצב בו החתן לא טרח בסעודת החתונה וכנס את כלתו בלי שערך סעודה. קרובי הכלה לא מרוצים מן המצב ורוצים באופן אקטיבי שתהיה סעודה, ולכן מחליטים לתבוע אותו בבית הדין. פסק הדין הוא, שיש לכפות על החתן לא לכנוס את אשתו עד שיטרח ויעשה סעודה לפי שני גורמים: לפי מנהג המדינה, ולפי כבודו וכבודה, דהיינו, הסטטוס החברתי של שניהם. וזאת מכיוון שזאת תקנת שקדו.

דבריו של הר"י מיגאש אינם חידוש או פרשנות על הגמרא, מכיוון שהוא לא משתמש בכלים עיוניים על מנת לבחון את הסוגייה. הרי הוא מתעד דיון בבית דינו של הרי"ף. לכן, יש לומר, שמהבחינה העקרונית והעיונית, האמת נמצאת עם דברי רש"י. הגמרא מבקשת לדעת את פעילותה של תקנת שקדו במצב שבו היא כבר קיימת כתקנה שבנויה על טרחת זמן. לכן, זוהי משמעות המילים "דטריח לה". אולם למעשה, בשעה שבית הדין מתכנס לדון בתביעה, אין שום זכר לטרחת הזמן, אלא רק לטרחת ממון! לכן, נרצה לטעון שהעיקרון הבסיסי שעומד מאחורי רעיון תקנת שקדו הוא טרחת ממון. טרחת ממון המקורית ממוסדת, אלא משתנה בהתאם למעמד הסוציו-אקונומי של הזוג. טרחת הממון המקורית היא חובה כשלעצמה, אך אינה תקנה, אלא רעיון עתיק יומין שמוצא את מקורו בתורה.

כמו שעל הבעל יש חובה לדאוג למזונה של האישה במהלך הנישואין, כך יש לו לדאוג למזונה של האישה אפילו כאשר הנישואין עצמם מתרחשים. תיאור הרעיון הזה באופן קיצוני יותר, נאמר על ידי המהרש"ל, שכפי שהראנו לעיל, סובר שכל מהות תקנת שקדו היא טרחת הממון. כאשר החתן כבר הכין את צרכי הסעודה, הוא לא צריך לטרוח שלושה ימים נוספים. אך גם אם לא נקבל את שיטתו הקיצונית של המהרש"ל בנושא, עדיין יש לומר שרעיון טרחת הממון הוא פרימאלי ביחס לטרחת הזמן.

לאחר רעיון טרחת הממון היסודי, מגיעה תקנת שקדו עצמה. רעיון בסיסי בתקנת שקדו שאי אפשר לנתק אותו ממנה, הוא טרחת הזמן. נוסח התקנה הוא "שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, ראשון בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת וברביעי כונסה". בעוד שניתן להפריד את פירוט הימים מהחלק הראשון של התקנה, קשה להפריד את הניסוח "שיהא טורח בסעודה" מ"שלשה ימים". שניהם באים כמקשה אחת, ושניהם מייצגים את אותו רעיון שעל בסיסו נוסדה תקנת שקדו. כך כתבו במפורש רש"י ורמב"ם כאמור לעיל. זהו החלק השני של תקנת שקדו. שלושת הימים הם, כמובן, מספר טיפולוגי. בתורה יש מצוות שצריך לחכות בשבילן תקופה של שלושה פרקי זמן, כמו נטע רביעי. הרי שהמספר שלוש מייצג את ההגדרה המושלמת לזמן שיש לטרוח. הטענה היא, שאמנם הרעיון שעומד מאחורי תקנת שקדו הוא רעיון טרחת הזמן, אך התקנה עצמה, עוד בבסיסה, משלבת בין שני סוגי הטרחה. כך, ביססנו את שני חלקי התקנה הראשונים: הראשון, 'שיהא טורח בסעודה' – טרחת ממון. השני, 'שלושה ימים' – טרחת זמן.

החלק השלישי של תקנת שקדו הוא ההתאמה לתקנת יום רביעי ולטענת בתולים. כפי שהשיטה מקובצת מסביר, תקנת שקדו הותאמה בעדינות לתקנת יום רביעי, מבלי שיסודותיה יפגמו. קביעת ימי הטרחה השיגה מטרה חשובה. והיא, שיש לחתן חזקה שמייצרת מאזן משפטי ברור במצב החדש של טענת בתולים. אולם, כפי שראינו, תקנת יום רביעי אינה הסיבה לתקנת שקדו; תקנת יום רביעי אינה יכולה לבדה להוות הסבר לעובדה שהגמרא הרגישה צורך לדון בגורלה של תקנת שקדו כאשר בתי הדין פועלים בכל ימות השבוע. בנוסף, תקנת יום רביעי אינה מסבירה את הקשר שבין המצוות התורניות של הקדשת הזמן והממון לאישה לבין תקנת שקדו.

לסיכום המסקנה, תקנת שקדו היא תוצאה של שלושה גורמים ולפי הסדר המבואר להלן:

1. טרחת הממון: טרחת הממון היא הבסיס של תקנת שקדו והעיקרון העומד מאחוריה. כאשר משפחת הכלה מגיעה לדין, האמצעי שננקט נגד החתן הוא לא טרחת זמן אלא טרחת ממון. מה שמראה שבשעת המעשה טרחת הממון גוברת על טרחת הזמן בחשיבותה, דבר שמוביל אותנו למסקנה שטרחת הממון היא יסודית מטרחת הזמן.

2. טרחת הזמן: טרחת הזמן היא חלק עקרוני מהרעיון המגובש, וחלק מהתוכן של תקנת שקדו. אי אפשר להפריד בלשון הגמרא את "שיהא טורח בסעודה" מ"שלשה ימים", מכיוון שהם חטיבה לשונית אחת. בעוד שטרחת הזמן לא עומדת מאחורי תקנת שקדו, היא עדיין אחד מעמודי התווך של התקנה.
3. תקנת יום רביעי: תקנת יום רביעי נוספה לאחר שנתקנה תקנת שקדו, ותקנת יום רביעי היא הקובעת את ימי תקנת שקדו. מכיוון שהחתן טורח זמן רב בסעודת החתונה ולא יפסיד אותה סתם, חכמים החליטו למסד את תקנת שקדו כחלק מהמנגנון שמציעה תקנת יום רביעי. זאת, על מנת להגן על הכלה כדי שבעלה הטרי לא יעליל עליה עלילות שווא. כך, תקנת שקדו נשארת, אך משתנה באופייה.

ה. סיכום

במאמר זה ניסינו לבחון את זהותה של תקנת שקדו ואת מאפייניה. הדיון נפרש על שני המאפיינים העיקריים של תקנת שקדו רעיון הטרחה ותקנת יום רביעי. הדיון התחיל בשיטות הראשונים בעניין זהותה של הטרחה, כאשר הראשונים מדגישים שלוש בחינות עיקריות: טרחת הממון ("רי מיגאש), טרחת הזמן ("רש"י והרמב"ם) וטרחה כאמצעי לשמחה בימי השמחה (רמב"ן). הדיון על הקשר בין תקנת שקדו לתקנת יום רביעי התרכז בשיטת הריטב"א שבעקבותיו הלכו כמה אחרונים, הגורסת שתקנת שקדו תוקנה על ידי חכמים כחלק מהמנגנון המשפטי של תקנת יום רביעי וטענת בתולים. לאחר מכן, שילבנו את כל הגישות ביחד, על מנת לייצר ציר זמן רציף של גלגוליה של תקנת שקדו. על ידי יצירת ציר הזמן של גלגול תקנת שקדו, קיווינו לחשוף את מידת השפעתם של הגורמים השונים על תקנת שקדו. מסקנתנו היא, שתקנת שקדו היא גלגול של רעיון טרחת ממון יסודי, שלאחר מכן התמסד בתקנת חכמים לאחר שניתנה חשיבות גם לטרחת הזמן. רק לאחר מכן, הותאמה התקנה לתקנת יום רביעי. בשל כך הסברנו שעל אף ששיטותיהם של הראשונים והאחרונים נראות כחולקות אחת על השנייה, רב המחבר על המפריד, ובכולן יש אמת.

עולמם של חכמים הוא עולם מורכב ומופלא. הם לא רק אנשי ספר המחדשים הלכות, אלא גם מנהיגים רוחניים שהתמודדו עם המציאות במטרה לכוון את העם לחיים על פי דרך התורה. תקנותיהם של חכמים מערבות בתוכן פן מציאותי, ושופכות לתוכו את הרעיון התורני, על מנת לתת לעם את המענה שהוא צריך ביחס לתקופה שבה הוא נמצא. במאמר זה דנו באחת מתקנות חכמים, במטרה להראות את העדינות והדייקנות שבה שזרו חכמים את תקנותיהם. תקנות חכמים אינן החלטות שרירותיות, אלא החלטות עדינות ומדויקות להפליא, שמקדשות את המציאות על ידי מתן חשיבות גם לגורם ההלכתי וגם לגורם האנושי שבמציאות, מלאכת מחשבת של ממש.